

מבט על, גיליון 777, 9 בדצמבר 2015

התנגשות איתנים? יחסי טורקיה ורוסיה במדרון חלקלק

צבי מגן, גליה לינדנשטראוס ושרה פיינברג

הפלת מטוס הקרב הרוסי על ידי חיל האוויר הטורקי ב-24 בנובמבר 2015 הביאה להתדרדרות מהירה ביחסים בין רוסיה לטורקיה. בעקבותיה נוצרה למעשה מציאות בינלאומית חדשה, בעלת השלכות על המכלול הדו-צדדי הטורקי-רוסי, על הדינמיקה האזורית במזרח התיכון וכן על המערכת הגלובלית. לטענת טורקיה, מטוס הקרב הרוסי, שזהותו לא הייתה ידועה בעת התקרית, נכנס לשטח האווירי הטורקי וניסיונות להזהירו לבל יתקרב לשטח הטורקי לא נענו. הסברים אלה הוכחו על ידי רוסיה, לצד טענה, כי הטורקים היו יכולים להיעזר במנגנוני התיאום שבין רוסיה לנאט"ו, ובפרט ב"קו החם" שבין אנקרה למוסקבה (אשר מאז התקרית בוטל על ידי הרוסים), כדי למנוע את התקרית. למעשה, הגרסה הרוסית, היא שהפלת המטוס הייתה יזומה על ידי טורקיה תוך הפעלת מארב מתוכנן, וזאת, על מנת למצב את טורקיה כשחקן שיש להתחשב בו בזירה האזורית וכן כדי לפגוע ברוסיה ישירות ולסבכה בקונפליקט עם החברות בנאט"ו.

עד כה, טורקיה סירבה להתנצל על התקרית, אך בכמה הזדמנויות הביעו דוברים טורקים צער על שאירע. נשיא טורקיה, רג'פ טאיפ ארדואן, אף הצהיר שלו היה ידוע שמדובר במטוס רוסי, ייתכן שטורקיה הייתה נוהגת אחרת. מכל מקום, ארצות הברית וברית נאט"ו הביעו מצדם תמיכה בטענות הטורקיות אשר למה שאירע וגיבו את זכותה של טורקיה להגנה עצמית, וזאת לצד ניסיון לשכך את המתח. נשיא ארצות הברית, ברק אובמה, קרא לשני הצדדים להתרכז במטרה החשובה של המלחמה ב'מדינה האסלאמית'. שרי החוץ של טורקיה ורוסיה נפגשו בבלגרד ב-3 בדצמבר, אך במפגש זה לא הושגה התקדמות לקראת הבנה בין המדינות.

הפלת המטוס הרוסי לא הייתה צעד אופייני למדיניות החוץ הטורקית כלפי רוסיה, שהיא לרוב זהירה ביותר. מאחורי צעד זה עמד, ככל הנראה, התסכול הרב השורר בטורקיה בגין ההתערבות הצבאית הרוסית בסוריה מאז ה-30 בספטמבר 2015, נוסף להפרות חוזרות ונשנות של מטוסי קרב רוסיים את המרחב האווירי הטורקי. בעוד שהטורקים, הם בראש המתנגדים להמשך שלטונו של נשיא סוריה, בשאר אל-אסד, ההתערבות הרוסית נתפסת באנקרה כמכשול משמעותי ביותר בפני הפלתו. אף ייתכן שטורקיה לא ראתה בחיוב את מה שמסתמן משיחות וינה, אשר לפיהן אסד יישאר בשלטון – לפחות בתקופת הביניים. התסכול הטורקי קשור גם בהתרחשויות בצפון מערב סוריה: לעומת טענת רוסיה, שלפיה היא פועלת נגד מטרות של 'המדינה האסלאמית' בסוריה, טורקיה טוענת שעיקר הפעילות הרוסית מכוונת נגד כוחות האופוזיציה לאסד ובפרט נגד המיעוט הטורקמני, שאותו מחמשת טורקיה. בנוסף, טורקיה מתייחסת בחשדנות רבה לקשרים של רוסיה עם מפלגת האיחוד הדמוקרטי (PYD), שהיא השלוחה הסורית של המחתרת הכורדית הפועלת בתוך טורקיה, מפלגת הפועלים הכורדית, ה-PKK.

אירוע הפלת המטוס נתפס ברוסיה כפגיעה קשה בתדמיתה במישור הבינלאומי, במישור המשבר בסוריה, וגם במישור הפנים-רוסי. נשיא רוסיה, ולדימיר פוטין, אף הגדיר את התקרית כ"תקיפת סכין בגב" מצידה של טורקיה, ואמר ש"אללה החליט להעניש את האליטה הטורקית כאשר גרם להם לאובדן שיקול דעת והגיון". יצוין, שלרוסיה, לצד שיתוף פעולה דו-צדדי מרשים עם טורקיה, גם חשבון היסטורי ועכשווי, ארוך וטעון עמה. טורקיה פועלת לקידום שאיפותיה האזוריות, לעתים קרובות על חשבון האינטרסים הרוסיים, הן במרחב הפוסט-סובייטי והן במזרח התיכון ובמרחב היס התיכון. מסיבות אלה כולן, ההנהגה הרוסית אינה יכולה לעבור לסדר היום על הפלת המטוס והיא מחויבת בתגובה.

ואולם, רוסיה, אגב חריקת שן, נמנעה מלנקוט תגובה צבאית התקפית נגד טורקיה. זאת, חרף הרטוריקה המתלהמת, לרבות האשמת טורקיה בפעילות חתרנית בקרב האוכלוסייה המוסלמית ברוסיה ובשיתוף פעולה עם 'המדינה האסלאמית' במגוון תחומים ובכלל זאת בתחום רכישת נפט (וטענות ישירות בהקשר זה נגד משפחתו של ארדואן). מוסקבה הודיעה שלא תיגרר ל"תגובה היסטורית

ומסוכנת, [וכיל] תגיב באופן אחראי ללא איום בשימוש בנשק". עם זאת, רוסיה תגברה את הכוח הצבאי שלה בסוריה, כולל הצבת טילי S-400 להגנה אווירית על בסיסה בסוריה. ההימנעות הרוסית מתגובה מוגזמת נובעת מכך שטורקיה, היא חברה בנאט"ו, ואם תותקף, מובטח לה הגיבוי מצד הברית, שמשמעותו עבור רוסיה, תהיה עימות עם העולם המערבי. מכך מבקשת רוסיה להימנע. על כן, מכלל התגובות האפשריות נבחר מערך תגובות מבוקר ומתון יחסית, שעיקרו במישור הכלכלי והדיפלומטי.

על-פי המסמך עליו חתם פוטינ ב-28 בנובמבר 2015 ואשר ייכנס לתוקפו בתחילת ינואר 2016, רוסיה תנקוט מגבלות על ייבוא מזון ומוצרי חקלאות מטורקיה, יחול איסור על חברות רוסיות להעסיק אזרחים טורקים, יוטלו מגבלות על חברות טורקיות הפועלות ברוסיה, יבוטלו טיסות הצ'רטר בין המדינות וסוכנויות הנסיעות הרוסיות קיבלו הנחיה שלא למכור עוד חבילות נופש לטורקיה. בנוסף הוחזרה חובת הויזה לאזרחים הטסים בין המדינות והוחמר הבידוק הביטחוני למשאיות טורקיות הנושאות סחורה לרוסיה. כן הושעה פרויקט בנייתו של 'הזרם הטורקי' לאספקת גז מרוסיה לדרום אירופה (אם כי עוד קודם להפלת המטוס התעוררו קשיים במשא ומתן לגבי פרויקט זה). גם התיאום הביטחוני בין המדינות הושעה. בינתיים לא דווח על הטלת סנקציות על יבוא מוצרים תעשייתיים מטורקיה ועל אספקת הגז מרוסיה לטורקיה, ולא דווח על עצירת בנייתו של הכור הגרעיני הראשון בטורקיה לצרכי חשמל, שאותו בונה התאגיד הרוסי הממשלתי, 'רוסאטום'.

צעדי התגובה הרוסיים גרמו לחשיבה מחודשת באנקרה אשר לתבונה האסטרטגית שהייתה מאחורי מהלך הפלת המטוס. על אף הגיבוי הראשוני שניתן לפעולה הטורקית מצד נאט"ו ולמרות ההסכם שהושג בין טורקיה לאיחוד האירופי ב-29 בנובמבר לגבי הפליטים מסוריה, ברור לטורקיה שהתמיכה בה מצד שותפותיה המערביות אינה מובטחת לחלוטין במקרה של הסלמה נוספת, וכל שכן אם התנהגותה תיתפס כהרפתקנית. המשבר בין טורקיה לרוסיה מוצג על ידי שותפותיה המערביות של טורקיה כבילטרלי וככזה שיש לפתור אותו בין שתייהן. אך במקביל, הגברת המאמץ המערבי כנגד 'המדינה האסלאמית' הביא לכך שמטוסי קרב בריטיים החלו לפעול נגדה מבסיסים בקפריסין ושצרפת וגרמניה קיבלו אישור לפעול נגדה מבסיסי חיל האוויר הטורקיים. מבחינה זו, המרחב האווירי מעל סוריה הולך ומצטופף.

המשבר סביב הפלת המטוס מחק חלק מההישגים המשמעותיים של השיפור ביחסים בין טורקיה ורוסיה, שנרשם מאז עלייתה של מפלגת הצדק והפיתוח לשלטון בטורקיה ב-2002. המשבר ייתן משנה תוקף לרצון הטורקי להפחית את תלותה הרבה בייבוא גז מרוסיה ויוכל להגמיש את עמדת טורקיה בשיחות השלום בסוגיית קפריסין, ואולי אף ביחס ליחסיה עם ישראל. מבחינת רוסיה, עולה השאלה – עד כמה היא תרחיק לכת בהחמרת המשבר עם טורקיה, מה עוד שחלק מהענישה הכלכלית נגד טורקיה תפגע גם בה עצמה. ואולם, רוסיה מוכנה לשלם מחיר כלכלי זה משום שהיא מבקשת להצר את צעדיה של טורקיה במחלוקת על עתידם של סוריה והסדר האזורי (יצויין שגם קודם לתקרית המטוס השפעתה של טורקיה על השיחות שנועדו לקדם פתרון למשבר בסוריה הייתה מוגבלת). מעבר לממד התחרות האזורית, על השלכותיו לגבי הסדר האזורי, התגובה הרוסית אמורה לשרת גם את הממד הגלובלי במדיניות של מוסקבה: להנהיג הרוסית כישורים מוכחים בניהול משברים בינלאומיים, ההופכים לכלי מדיני אפקטיבי למדי בהעדר כלים "מעצמתיים" אחרים – צבאיים וכלכליים. למעשה, זהו גם המנוף העיקרי במעורבות הרוסית במשבר הסורי: ניהול התקיף של המשבר נועד, ככל הנראה, לדרבן את אירופה וארצות הברית, להציע פשרה, שתקשור בין המשבר עם טורקיה למשברים אחרים שבין רוסיה למערב, כדי להשיג "עסקת חבילה".

ניתן לראות את המשבר המתפתח בין רוסיה לטורקיה כנדבך נוסף של המשבר האזורי במזרח התיכון בכלל ושל המשבר בסוריה בפרט, ולהעריך, כי הסוגיה תידון בין המעצמות במסגרת המאמץ לקדם לו פיתרון. אפשר שלאחר הסדרת סוגיות מסוימות, החיוניות לרוסיה בגזרות אחרות, ובעיקר בנושא הסנקציות שהוטלו עליה בגין מדיניותה באוקראינה, תימצא גם נוסחת הפשרה למשבר הרוסי-טורקי. סביר להניח שנוסחה זו תחזק את רוסיה, על חשבונה של טורקיה.